

УДК 303.01:316.422:339.3

Мельник І. М.

Львівський торговельно-економічний університет

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ СФЕРИ ТОВАРНОГО ОБІГУ

Узагальнено та згруповано наявні методичні підходи до дослідження соціально-економічної модернізації сфери товарного обігу. Визначено позитивні та негативні аспекти їх застосування стосовно досліджуваної проблеми. Для забезпечення функціональної спроможності методичних підходів до дослідження соціально-економічної модернізації сфери товарного обігу обґрунтовано необхідність їх відповідності визначеним принципам.

Ключові слова: сфера товарного обігу, соціально-економічна модернізація, принцип, методичний підхід, метод.

Постановка проблеми. Товарний обіг як посередницька ланка залежить як від виробництва, так і споживання товарів, що зумовлює особливості у функціональних складниках та індикаторах, сукупності загроз і ризиків, соціальних та економічних аспектах. В умовах трансформаційних змін економічного та інституціонального середовища комерційної господарської діяльності актуалізується потреба у забезпеченні соціально-економічної модернізації сфери товарного обігу. Своєю чергою, необхідність соціально-економічної модернізації сфери товарного обігу ускладняється й наслідками політико-економічної кризи (погіршенням економічного стану та ефективності діяльності, збільшенням вартості залученого капіталу, інфляційними процесами та зменшенням фінансового забезпечення конкурентоспроможності), монополізацією ринку та господарських ресурсів, змінами в системі оподаткування, умовах господарювання та структурі товарного обігу [1].

Передумовами практичного вирішення проблеми дослідження соціально-економічної модернізації сфери товарного обігу є вдосконалення її категорійного апарату, методичного базису оцінки, обґрунтування методів та методичних підходів до дослідження соціально-економічної модернізації сфери товарного обігу з урахуванням особливостей фінансово-господарської діяльності та сучасного стану розвитку підприємств торгівлі. Такі методичні підходи повинні ґрунтуватися на засадах використання фундаментальних теоретичних знань, інноваційних підходів до організації процесу пізнання дійсності та критичного мислення стосовно досліджуваної проблеми. Побудова адекватного методичного підходу є складним процесом, що передбачає необхідність диверсифікації джерел формування інформаційної бази, застосування комплексного інструментарію, його апробації та верифікації ресурсної спроможності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні наукові публікації, що присвячені основам наукових досліджень, показують різні позиції авторів щодо сутності методів дослідження та їхньої класифікації. Серед них – праці В. Андрійчука, А. Гальчинського, В. Ганіна, А. Кандиби, О. Крушельницької та ін. Проблеми методичного забезпечення дослідження соціально-економічних процесів (систем) у своїх працях розвивали В. Бойко, Н. Бондаренко, А. Гуменюк, В.-Б. Занг, А. Качинський та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В економічній літературі розроблено низку теоретико-методичних підходів до організації дослідження певних економічних систем, однак загальноприйнятої методики дослід-

ження до цього часу так і не визначено. Тому деякі аспекти дослідження соціально-економічної модернізації сфери товарного обігу в контексті підвищення її фінансово-економічної ефективності та логістично-збутових процесів, соціалізації товарного обігу вимагають подальшого методологічного дослідження.

Мета статті полягає в обґрунтуванні методичного забезпечення дослідження соціально-економічної модернізації сфери товарного обігу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Забезпечення функціональної спроможності методичних підходів до дослідження соціально-економічної модернізації сфери товарного обігу для ідентифікації ключових детермінант проблеми, визначення усталених тенденцій та взаємозв'язків, формулювання адекватних висновків та практичних рекомендацій передбачає обов'язкову відповідність методичних підходів таким принципам: (1) збалансованості (раціональне співвідношення інструментів методичного апарату онтології взаємозв'язків між розвитком сфери товарного обігу та процесом соціально-економічної модернізації); (2) варіативності (ресурсна можливість побудови декількох сценаріїв розвитку проблеми); (3) гнучкості (здатність методичного підходу до адаптації та оперативного коригування); (4) імплементації (можливість практичного впровадження сформованої сукупності методичного інструментарію в контексті специфіки дослідження та особливостей соціально-економічної модернізації сфери товарного обігу); (5) верифікованості (диверсифікація джерел формування інформаційної бази діагностичного процесу, обов'язкове системне апробаційне підтвердження можливості практичного застосування методичного інструментарію) [2, с. 134–135].

Узагальнення наявних методичних підходів до дослідження соціально-економічної модернізації сфери товарного обігу дало змогу згрупувати їх в окремі блоки, кожен з яких має свої позитивні та негативні аспекти застосування в економічній літературі (табл. 1).

Блок загальнонаукових методів є основою комплексного і системного підходів до дослідження сутності та характеристики соціально-економічної модернізації сфери товарного обігу, змісту та особливостей механізму функціонування товарного обігу, визначення пріоритетних напрямів соціально-економічної модернізації сфери товарного обігу. У процесі дослідження використовують такі загальнонаукові методи, як: теоретичного узагальнення – для визначення змістово-типологічних характеристик сфери товарного обігу та напрямів її соціально-економічної модернізації; групування – для обґрунтування сутнісних

Компаративна характеристика методологічних підходів та методів дослідження соціально-економічної модернізації сфери товарного обігу

Методологічний підхід	Сутнісний зміст підходу	Переваги	Недоліки
Загальнонауковий (методи теоретичного узагальнення; групування; аналізу та синтезу; історичного пізнання; структурно-функціональний; індукції та дедукції; абстрактно-логічний; стратегічного управління; структурного аналізу)	Уможливає визначення закономірностей і формування теоретико-методичних засад функціонування сфери товарного обігу, а також узагальнення концептуальних взаємозв'язків товарного обігу та соціально-економічної модернізації	Дає змогу дослідити сутнісні характеристики соціально-економічної модернізації сфери товарного обігу, змісту та особливостей механізму функціонування товарного обігу, визначення пріоритетних напрямів соціально-економічної модернізації сфери товарного обігу	Ускладнює забезпечення комплексного характеру дослідження соціально-економічної модернізації сфери товарного обігу з огляду на пріоритетність структуризації детермінант її визначення, а також обмежує дослідження лише науковими гіпотезами без практичних моделей
Аналітичний (методи системного аналізу; синергетичний метод; статистичного аналізу; інтегрального та факторного аналізу; аналізу рядів розподілу)	Полягає у розробленні комплексної системи індикаторів та методики оцінювання соціально-економічної модернізації сфери товарного обігу, що, своєю чергою, агрегується з відповідних показників	Дає змогу забезпечити системний підхід у дослідженні соціально-економічної модернізації сфери товарного обігу з урахуванням максимальної кількості чинників впливу на процеси її формування	Передбачає недостатню кількість даних для спостережень і аналізу придатності побудованих статистичних моделей на чутливість до статистичних розподілів у масивах вхідної числової інформації
Програмно-цільовий (методи економіко-математичного моделювання та програмування; методи прогнозування)	Передбачає концентрацію підходу на дослідженні ретроспективних даних про розвиток об'єкта та перенесенні закономірностей його розвитку на майбутнє	Забезпечує прогнозування ефективності рішень органів державного управління в контексті впливу на розвиток товарного обігу та розроблення програмних документів	Забезпечує низький рівень достовірності розрахунків середньо- та довгострокового прогнозу розвитку товарного обігу в умовах невизначеності та розгортання кризових явищ
Оптимізаційний (методи оптимізації; теоретико-ігрові методи; методи багатоваріантного вибору оптимальних моделей товарного обігу; методи теорії нейронних мереж)	Передбачає формування такого варіанта розвитку подій, за якого досягається найбільш бажаний результат за тим критерієм соціально-економічної модернізації сфери товарного обігу, який вибрано	Уможливає моделювання складних нелінійних залежностей сфери товарного обігу та різнохарактерних показників соціально-економічного розвитку з урахуванням їх суперечності та неповноти інформації	Формує надмірне інформаційне навантаження на процес прийняття управлінських рішень щодо розроблення стратегічних напрямів соціально-економічної модернізації сфери товарного обігу
Соціологічний (методи моніторингу основних соціально-економічних показників; експертної оцінки; аналізу й оброблення сценаріїв)	Надає можливість оцінити якісні показники дослідження соціально-економічної модернізації сфери товарного обігу, які не підлягають кількісному виміру	Дає змогу визначити «вузькі місця» соціально-економічної модернізації сфери товарного обігу в розрізі конкретних пріоритетних сегментів забезпечення цієї сфери	Формує високий ступінь суб'єктивізму під час дослідження соціально-економічної модернізації сфери товарного обігу, а тому знижує наукову та практичну цінність отриманих результатів

Джерело: власна розробка

характеристик державної політики забезпечення соціально-економічної модернізації сфери товарного обігу; аналізу та синтезу – для узагальнення концептуальних взаємозв'язків товарного обігу та соціально-економічної модернізації; історичного пізнання – під час дослідження світового досвіду у сфері пріоритетів, інструментів та результатів здійснення державного регулювання соціально-економічної модернізації сфери товарного обігу; структурно-функціональний – для обґрунтування взаємозв'язків та параметрів механізму функціонування товарного обігу на різних рівнях ієрархії управління економікою; індукції та дедукції – для узагальнення послідовності та підходів методології оцінювання соціально-економічної модернізації сфери товарного обігу й ефективності державної політики; абстрактно-логічний – у процесі формування теоретико-практичних узагальнень щодо ефективності державної політики забезпечення соціально-економічної модернізації сфери товарного обігу; стратегічного управління – під час обґрунтування стратегічних орієнтирів соціально-економічної модернізації сфери товарного обігу; структурного аналізу – для визначення регіональних і галузевих аспектів [3].

Аналітичні методи дослідження соціально-економічної модернізації сфери товарного обігу дають змогу не лише якісно, а й кількісно оцінити наявний стан і тенденції функціонування та розвитку

сфери товарного обігу. Очевидно, що у зв'язку зі складністю досліджуваної категорії виникають певні труднощі з використанням традиційних методів аналізу та дослідження розвитку будь-якої системи, тому вирішення поставленого завдання неможливе без застосування апарату теорії систем як одного з найефективніших інструментів дослідження складних систем [4].

Водночас в умовах загострення ресурсних проблем і прискорення випадкових внутрішніх та зовнішніх флуктуацій, які призводять до наростання хаосу й невизначеності, появи некерованих біфуркацій, важливе місце у дослідженні соціально-економічної модернізації сфери товарного обігу займає синергетичний метод, який дає змогу розглянути товарний обіг як систему, яка здатна до самоорганізації й характеризується відкритістю, нелінійністю, динамічністю. Тому розв'язання проблеми дослідження соціально-економічної модернізації сфери товарного обігу вимагає врахування об'єктивних законів синергетики, які уможливають використання нових підходів до соціально-економічної модернізації сфери товарного обігу: (1) визначення загальних і часткових властивостей системи управління та підсистем товарного обігу; (2) доповнення складу системних величин товарного обігу характеристиками синергії; (3) використання нових типів моделей та видів моделювання станів і ситуацій функ-

ціонування системи; (4) розширення переліку характеристик і взаємозв'язків у системі шляхом використання загальнонаукових категорій теорії синергетики; (5) визначення складності управління через установлення основних особливостей самоорганізації системи товарного обігу; (6) введення нових параметрів для характеристики системи (нелінійність, нерівноважність, нестійкість) і принципів управління (когерентність, резонансність та ін.) [5].

Серед емпіричних методів дослідження соціально-економічної модернізації сфери товарного обігу часто використовуються методи багатовимірного статистичного аналізу (кореляційний, регресійний, коінтеграційний, компонентний, аналіз часових рядів та ін.), що дають змогу обчислювати характеристики динаміки розвитку показників товарного обігу, які ґрунтуються на законмірності змін статистичних даних у минулому та екстраполяції тенденцій їх змін на майбутнє. Водночас вибір цих методів дослідження є чи не найбільш прийнятним та доцільним, оскільки категорія товарного обігу є поліфакторною, яка залежить від значної кількості чинників та їхніх груп, розвивається в історичному аспекті, залежить як від кількісних, так і якісних чинників, а також непорівнюваних між собою показників [6, с. 57].

Для дослідження стану та поведінки такого багатовимірного об'єкта, як товарний обіг, добре розвинутий апарат економетрії, зокрема методи кореляційно-регресійного аналізу, які дають змогу досліджувати залежності між окремими чинниками цієї сфери, а також характеризувати швидкість та інтенсивність динаміки стану товарного обігу.

Використання багатовимірних статистичних методів для аналізу розвитку низки соціально-економічних явищ, у т. ч. соціально-економічної модернізації сфери товарного обігу, супроводжується певними труднощами, які пов'язані з незначною кількістю даних для спостережень і аналізом придатності побудованих статистичних моделей на чутливість до статистичних розподілів у масивах вхідної числової інформації. Залежно від того, яка природа досліджуваних однорідних об'єктів і факторних ознак, що чинять на них певний вплив, у дослідженнях часто виникає проблема сукупності об'єктів або чинників впливу, а також близька до неї проблема лінійного впорядкування однотипних об'єктів залежно від ступеня сукупного впливу на них факторних ознак. Розв'язання проблем першого типу можна здійснити шляхом використання методів кластерного, факторного та інтегрального аналізу, а вирішення проблем другого типу – таксономічного аналізу [7].

Сфера товарного обігу характеризується багатьма складниками, рівнями та індикаторами. Саме тому вважаємо, що для дослідження соціально-економічної модернізації сфери товарного обігу найбільш доцільно застосовувати інтегральні підходи, які б комплексно описували її стан і динаміку, а також уможлилювали надання порівняльної характеристики сфери товарного обігу як в економіці загалом, так і в галузевосекторальному розрізі, за економічними рівнями, етапами відтворювальних процесів тощо [8].

Використання методу таксономії для аналізу рівня розвитку сфери товарного обігу з огляду хронології буде важливим етапом її дослідження. Проведення таксономічного аналізу, з одного боку, дасть змогу вирішити проблему впорядкування багатовимірності такої категорії, як сфера

товарного обігу стосовно нормативного вектора-еталона, а з іншого – впорядкувати багатовимірний статистичний матеріал, що характеризує сферу товарного обігу у часі та просторі, в єдину кількісну характеристику, що дасть змогу здійснити узагальнену діагностику рівня соціально-економічної модернізації сфери товарного обігу.

Програмно-цільовий блок охоплює низку методів для прогнозування розвитку сфери товарного обігу в цілях обґрунтування стратегічних пріоритетів соціально-економічної модернізації товарного обігу, вироблення ефективної державної політики і прийняття дієвих управлінських рішень. Необхідно зауважити, що більшість макроекономічних моделей прогнозування поділяється на два підвиди: (1) моделі *ex-ante* – попередній аналіз показників для моделювання майбутніх сценаріїв розвитку грошово-кредитної сфери (моделі часткової та загальної рівноваги, статичні та динамічні моделі рівноваги); (2) моделі *ex-post* – постфактичний аналіз для оцінки ефективності грошово-кредитної політики, побудовані на основі статистичних показників минулих періодів (багатомірні статистичні аналізи, багатфакторні регресійні моделі, симулятивні системи регресійних рівнянь, ARIMA-моделі (моделі авторегресійного інтегрованого ковзного середнього), VAR-моделі (моделі векторної авторегресії) та VECM-моделі (векторні моделі корегування помилок)) [9].

Блок оптимізаційних методів застосовується для моделювання найбільш оптимального та раціонального рішення з багатьох можливих. Застосування методів оптимізації до дослідження соціально-економічної модернізації сфери товарного обігу передбачає формування (з використанням методів економіко-математичного моделювання) такого варіанта розвитку подій (поєднання ресурсного забезпечення та напрямів і умов його використання), за якого досягається найбільш бажаний результат за тим критерієм соціально-економічної модернізації сфери товарного обігу, який вибрано.

Теоретико-ігрові методи використовуються для аналізу двосторонніх і багатосторонніх конфліктних ситуацій та синтезу параметрів управління у конфліктуючих сторін з урахуванням їхнього впливу. Умовами застосування теоретико-ігрових методів є невизначеність та неповнота інформації. До них відносять теорію статистичних рішень та теорію ігор, яку використовують тоді, коли невизначеність середовища викликана свідомими діями конкурента [10].

Соціально-економічні процеси, які відбуваються у сфері товарного обігу, за своєю природою є нечіткими. Одним із способів аналізу сфери товарного обігу як нечіткої множини є застосування методології нечіткої логіки. Теорія нечітких множин дає змогу сприяти розширенню підходів до моделювання складних соціально-економічних систем, зокрема до певної міри формалізувати процеси, які за своєю природою є невизначеними (нечіткими), та описати алгоритм діагностики сфери товарного обігу й оцінити його стан на підставі моделювання нечітких множин вихідних (факторних) даних [11].

І, нарешті, блок соціологічних методів надає можливість оцінити якісні показники дослідження соціально-економічної модернізації сфери товарного обігу, які не підлягають кількісному виміру. Під моніторингом основних макроекономічних показників сфери товарного обігу розуміють механізм постійного спостереження за основними показниками поточної діяльності в умовах

постійних змін кон'юнктури товарного обігу і зіставлення їх із граничними значеннями, при цьому як граничні здебільшого запропоновані значення, не нижчі за середньосвітові. Крім того, в економічній літературі існують різні підходи до застосування математичних методів до визначення граничних значень індикаторів товарного обігу, серед яких: евристичні методи (метод «снігової кулі», метод аналогій, метод «калібрування»); стохастичні методи (метод діагностування, метод t-критерію, метод логістичної регресії); аналітичні методи (метод Ахієзера-Гольца, метод теорії інформації, метод правила «золотого перетину»); методи нелінійної динаміки (вейвлет-аналіз) [12].

Методи експертного оцінювання використовують для опису кількісних і якісних характеристик досліджуваних процесів, зокрема для побудови логічних правил вибору рішень, які формують експерти на основі власних уявлень та знань про сферу товарного обігу; розроблення бального оцінювання рівня соціально-економічної модернізації сфери товарного обігу на основі аналізу результатів діагностики фактичних економічних та соціальних індикаторів товарного обігу за допомогою послідовних правил вибору, отриманих після навчання на запропонованих наборах індикаторів товарного обігу. При цьому використання методів експертного оцінювання уможливорює прогнозування можливого розвитку подій; виявлення причин і джерел загроз розвитку товарного обігу, оцінювання ймовірності настання цих загроз; роз-

роблення сценаріїв дій щодо соціально-економічної модернізації сфери товарного обігу [13].

Метод аналізу й обробки сценаріїв дає змогу здійснювати багатоваріантний ситуаційний аналіз сфери товарного обігу на основі прогнозування ймовірних варіантів розвитку ситуації. Застосування цього методу уможливорює забезпечення ефективної системи підтримки рішень для розв'язання багатьох задач соціально-економічної модернізації сфери товарного обігу, серед яких: прогнозування та аналіз результатів управлінських рішень; дослідження ефективності та порівняння організаційних заходів; вибір або побудова оптимального рішення щодо соціально-економічної модернізації сфери товарного обігу [14].

Висновки. Проведений аналіз методичного забезпечення дослідження соціально-економічної модернізації сфери товарного обігу допоміг виявити існування широкого спектра науково-методичних розробок, пов'язаних із формуванням комплексу моделей, підходів та методів її оцінки. Але, незважаючи на актуальність і практичну значущість дослідження соціально-економічної модернізації сфери товарного обігу, суть, зміст та індикатори її оцінки сучасною наукою слабо вивчені й у практиці застосовуються недостатньо. Цей факт підтверджує необхідність подальшого розроблення науково-методичного, нормативного-правового та інституційно-організаційного забезпечення соціально-економічної модернізації сфери товарного обігу та його використання.

Список використаних джерел:

1. Апопій В., Міщук І., Рудницький С. та ін. Ринки в системі внутрішньої торгівлі України: монографія. Львів: Вид-во ЛКА, 2012. 416 с.
2. Бойко В.В. Пріоритети та інструменти розвитку сільських територій в системі забезпечення економічної безпеки України: монографія. Львів: АТБ, 2017. 426 с.
3. Гуменюк А.М. Безпека структурно-інституціональної трансформації економіки регіону: теоретичні основи та прикладні аспекти: монографія. Київ: НІСД, 2014. 468 с.
4. Бондаренко Н.И. Методология системного подхода к решению проблем: история, теория, практика. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский университет экономики и финансов, 1997. 172 с.
5. Занг В.-Б. Синергетическая экономика. Время и перемены в нелинейно-экономической теории; пер. с англ. Москва: Мир, 1999. 335 с.
6. Васильців Т.Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми забезпечення: монографія. Львів: Арал, 2008. 386 с.
7. Айвазян С.А. Прикладная статистика и основы эконометрии. Москва: ЮНИТИ, 1998. 1022 с.
8. Харазішвілі Ю.М. Методологічні засади інтегральної оцінки діяльності регіонів. Формування ринкових відносин в Україні. 2006. Вип. 10. С. 131–136.
9. Фісун К.А. Методологія програмування розвитку регіонів України: монографія. Харків: ХНАМГ, 2007. 401 с.
10. Чхартишвілі А.Г. Теоретико-ігрові моделі інформаційного управління. Москва: ПМСОФТ, 2004. 227 с.
11. Кофман А. Введение в теорию нечетких множеств: монография; пер. с франц. Москва: Радио и связь, 1982. 432 с.
12. Качинський А.Б. Індикатори національної безпеки: визначення та застосування їх граничних значень: монографія. Київ: НІСД, 2013. 104 с.
13. Грабовецький Б.С. Методи експертних оцінок: теорія, методологія, напрямки використання: монографія. Вінниця: ВНТУ, 2010. 171 с.
14. Кіндрацька Г.І. Стратегічний менеджмент. Київ: Знання, 2006. 366 с.

Мельник И. Н.

Львовский торгово-экономический университет

МЕТОДИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ СФЕРЫ ТОВАРНОГО ОБРАЩЕНИЯ

Резюме

Обобщены и сгруппированы существующие методические подходы к исследованию социально-экономической модернизации сферы товарного обращения. Определены положительные и отрицательные аспекты их применения относительно исследуемой проблемы. Для обеспечения функциональной способности методических подходов к исследованию социально-экономической модернизации сферы товарного обращения обоснована необходимость их соответствия определенным принципам.

Ключевые слова: сфера товарного обращения, социально-экономическая модернизация, принцип, методический подход, метод.

Melnyk I. M.

Lviv University of Trade and Economics

**METHODOLOGICAL PROVIDER OF THE STUDY
OF SOCIAL-ECONOMIC MODERNIZATION OF THE SPHERE OF COMMODITY**

Summary

In this article, the existing methodological approaches to the study of socio-economic modernization of the commodity circulation sphere are generalized and grouped. The positive and negative aspects of their application in relation to the researched problem are determined. To ensure the functional capability of methodological approaches to the study of socio-economic modernization of the commodity circulation sphere, the necessity of their conformity with certain principles has been substantiated.

Key words: commodity circulation sphere, socio-economic modernization, principle, methodical approach, method.